

УДК 378.035

СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕФІНІЦІЙ «СОЦІАЛЬНОГО» ТА «ПРОФЕСІЙНОГО» У СТРУКТУРІ САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА

Дубінка М.М., к. пед. н., доцент,
доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

У статті розкривається сутність важливих дефініцій становлення і розвитку особистості, як-от соціальне самовизначення студентської молоді та професійне самовизначення як структурний його компонент. Автор дає наукове обґрунтування взаємозв'язку «соціального» та «професійного», вказуючи на характерні особливості кожного складника.

Ключові слова: особистість, студенти, соціальне середовище, соціальні ролі, суспільні відносини, соціальне самовизначення, соціалізація, професійне самовизначення, професійна діяльність.

В статье раскрывается сущность важных дефиниций становления и развития личности, а именно: социальное самоопределение студенческой молодежи и профессиональное самоопределение как его структурный компонент. Автор дает научное обоснование взаимосвязи «социального» и «профессионального», указывая на характерные черты каждой составляющей.

Ключевые слова: личность, студенты, социальная среда, социальные роли, общественные отношения, социальное самоопределение, социализация, профессиональное самоопределение, профессиональная деятельность.

Dubinka M.M. CORRELATION OF DEFINITIONS OF "SOCIAL" AND "PROFESSIONAL" IN STRUCTURE SELF-DETERMINATION OF PERSONALITY OF STUDENT

Essence of important definitions of becoming and development of personality opens up in the article, such as social self-determination of student young people and professional self-determination as his structural component. An author gives the scientific ground of intercommunication "social" and "professional", specifying on the characteristic features of every constituent.

Key words: personality, students, social environment, social roles, public relations, social self-determination, socialization, professional self-determination, professional activity.

Постановка проблеми. Сучасні зміни в освітній сфері, економічні та політичні перетворення в житті суспільства пролонгують низку вимог до фахівця, здатного успішно й ефективно адаптуватися в майбутній професійній діяльності, усвідомлювати соціальну і професійну відповідальність за освіту молоді, бути соціально зрілою особистістю. Саме тому потрібен спеціаліст із високим рівнем соціального-професійного самовизначення, що здатен успішно самореалізуватися в процесі організації та здійснення професійної діяльності. У такому контексті постає низка проблем, на розв'язання яких варто звернути увагу в процесі забезпечення фахової підготовки у вищому педагогічному навчальному закладі.

Осмислення особистості, як зазначає С.О. Сисоева, шляхів її розвитку і перетворення на теренах світової і національної культури (особистості, котра самостійно, вільно і відповідально визначає свій життєвий шлях, є активною, здатною до осмислення свого життя і його перетворення, особистості, яка позитивно ставиться до праці, обирає стратегію особистого життя, віддану гуманістичним ідеалам) є найваж-

ливішим підґрунтям освітнього процесу, його вихідним пунктом, своєрідною точкою відліку [5, с. 41]. Не випадково дослідження проблеми самовизначення молоді в психолого-педагогічній науці є актуальним з погляду потреб сучасного суспільства взагалі та вищої школи зокрема, де постає проблема співвіднесення його соціального та професійного аспектів у структурі цілісності особистості. Цим і визначається актуальність окресленого питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні теоретико-методологічні основи дослідження самовизначення закладені в працях К. Абульханової-Славської, Б. Ананьева, Л. Анциферової, Л. Божович, М. Гінзбурга, В. Зінченка, с. Рубінштейна, В. Сафіна та ін. У західній психології близькі ідеї розвивали у своїх роботах А. Маслоу, К. Роджерс, Н. Роджерс, Е. Еріксон, В. Франкл у зв'язку з розкриттям феноменів самоідентичності та соціальної ідентифікації, самодетермінації, самоефективності, автентичності особистості.

Теоретична концепція технології соціального самовизначення будуватиметься на досягненнях педагогічних концепцій органі-

зації суб'єктної активності особистості в процесі виховання, навчання і соціалізації (Т. Алексєєнко, О. Баришева, І. Вінтін, В. Кавецький, О. Капустіна, І. Кон, М. Мельникова, А. Мудрик, А. Півнів, Т. Осипова, М. Рожков, Л. Рувінський, Г. Селевко та ін.) та професійного навчання, основою якого є усвідомлена соціальна позиція особистості, закладена всім комплексом виховних і освітніх впливів (В. Жуковська, Ф. Іващенко, Л. Кухарчук, Ю. Орлов, В. Сабіров, Н. Сухова, Н. Шовір).

Постановка завдання. Метою статті є розкриття сутності соціально-професійного самовизначення студентів на основі співвіднесення категорій «соціального» та «професійного».

Виклад основного матеріалу дослідження. Розуміння соціально-професійного становлення молоді не тільки як вибору професії на певному етапі розвитку суб'єкта праці, але і як вибору рівня і форми професійної освіти, типу навчального закладу, вибору вищого навчального закладу (далі – ВНЗ) сприяло вивченню в різні роки орієнтації молоді на вищу освіту, цінності освіти у свідомості молоді, її освітніх планів (Б. Ананьєв, С. Балабанов, Л. Власенко, І. Зимня, В. Журавльов, Н. Кузьміна, В. Слостенін). Дана проблематика тісно пов'язана з дослідженням студентів як особливої соціальної групи молоді. Важливими у вивченні студентства є дослідження Ю. Вишневського, В. Лісовського, В. Ортинського, В. Попова, Л. Рубіної, Ю. Самаріна, Т. Туркот.

Студентство – це мобільне об'єднання, метою існування якого є організована за певною програмою підготовка до виконання професійних і соціальних ролей у матеріальному і духовному виробництві, якому властиві свої права й обов'язки, визначені Законом України «Про освіту» та Положенням про вищий навчальний заклад.

Ми використовуємо визначення, що надається в «Соціолого-педагогічному словнику», за яким «студентство – соціальна група, що складається з молоді, яка навчається у вищих навчальних закладах», важливою соціальною рисою якого є його близькість за характером діяльності, інтересами, орієнтацією до соціальної групи інтелігенції, фахівців [7, с. 380]. Це особлива складова частина суспільства, як слушно вказує А. Власенко, що формується з різних його соціальних утворень і характеризується особливими умовами життя, праці, побуту, особливою суспільною поведінкою і психологією, для якої набуття знань і підготовка себе для майбутньої роботи в суспільному виробництві, науці і культурі є головним і, здебільшого, єдиним заняттям.

Як бачимо, категорія «соціального» постає однією з основних у траєкторії руху студентства на шляху особистісного самовизначення, визначення ролі та вибору місця в соціумі, а також подальшого професійного зростання.

У філософській, психолого-педагогічній і соціологічній літературі відсутній єдиний підхід до розуміння соціального самовизначення молоді. Дослідження даної проблеми ведеться, здебільшого, у руслі теорій формування і розвитку особистості та теорії соціалізації особистості. У соціологічному словнику, наприклад, дається таке визначення соціального самовизначення: «Визначення себе щодо вироблених у суспільстві і усвідомлено прийнятих людиною критеріїв приналежності до певної сфери суспільних відносин і певного соціального кола» [3, с. 67]. Тому логічним є твердження, що студентство є особливою соціально-психологічною групою, яка характеризується специфічним набором цінностей, системою міжособистісних стосунків, видом діяльності. Водночас варто зазначити, що студентська молодь має достатньо великий потенціал, однак міра його реалізації в певній діяльності є частковою. Звідси випливає, що його «об'єктивна і більш чи менш повна оцінка можлива за умови розгляду сукупності діяльностей, які виконуються особистістю. Важливо, що реалізація її розвитку її потенціалу суттєво залежить від того, в які зв'язки з іншими людьми особистість залучається і як саме» [6, с. 88–89].

Ми підтримуємо позицію А. Русанової, яка, використовуючи результати власних досліджень, стверджує, що останнім часом спостерігається відмова від вузько рольового підходу до проблеми соціального самовизначення особистості і перехід до системно-рольового підходу. Аналіз зіткнення сфер життєдіяльності особистості «діяльність – спілкування – самосвідомість» дозволяє обґрунтувати висновок, що метою соціального самовизначення є розширення, примноження соціальних зв'язків особистості із зовнішнім світом. Але створювати соціальні зв'язки може лише особа, що володіє здібністю до освоєння соціальних ролей, а ядром соціального самовизначення стають її соціальні ролі в різних галузях і сферах життєдіяльності.

Т. Заславська, Р. Ривкіна розглядають соціальні ролі як «комплекси норм, закріплені за певними функціональними місцями суспільства, які виявляються у вимогах до індивідів, що займають функціональні місця у сфері суспільного розподілу праці, зайнятості, ієрархії управління та ін.» [2, с. 28]. Суспільство зацікавлене

в адекватному виконанні соціальних ролей, щоб усі потреби «покривалися» ролями, що виконувалися, що викликає довершені системи ролей. Якщо розглядати професію як певну соціальну і економічну роль, то професійне самовизначення є процесом усвідомлення, ухвалення і засвоєння однієї із соціальних ролей під час соціального самовизначення.

Відомий соціолог М. Тітма вважає, що самовизначення молоді обумовлене взаємовідношенням соціального середовища, життєвого самовизначення і життєвої ситуації, позиції. Соціальне середовище і проблемна ситуація на етапі становлення особистості студента відіграють визначальну роль. Водночас соціальне середовище охоплює: соціально-територіальну приналежність, походження, сім'ю, освіту. Далі в процесі самовизначення виявляється накопичений молоддю потенціал активності.

Діяльність повинна бути організована так, щоб її виконання особистістю розкривало для неї ті чи інші сторони суспільних відносин, залучало її до цих відносин, забезпечувало б розвиток життя особистості в системі суспільних відносин і співвідношення їх відображення в її свідомості. Якщо діяльність індивіда організована так, що, здійснюючи її, він отримує можливість більш повно «включитися» в систему суспільних відносин, зробити «новий крок» шляхом свого руху в цій системі, можна розраховувати на формування в нього й певних суспільно-значущих властивостей. Тобто діяльність повинна організовуватися так, щоб її виконання розкривало перед кожною людиною перспективу її розвитку в системі суспільних відносин [6, с. 89]. Водночас роль соціального середовища є визначальною. Воно є справжнім важелем навчально-виховного процесу, а діяльність викладачів має бути спрямована на вмиле педагогічне керівництво цим важелем. Адже, як слушно зазначав ще Л. Віготський, ставлення людини до середовища завжди повинне мати характер активності, а не простої залежності, про що ми наголошували вище.

Для подальшого розгляду питання важливим є розгляд внутрішніх чинників самовизначення молоді. На думку деяких вчених (О. Балакірова, В. Соловійов, О. Яременко), самовизначення супроводжує конституювання особистості і є особистісно-ноутворюючим процесом, основу якого становить духовно-моральне самовизначення. В. Чупров, С. Бикова в соціально-філософському аспекті виділяють здібності, потреби, інтереси, цілепокладання молоді і саму соціальну діяльність [1, с. 237], з належ-

ним рівнем активності студента, що сприяє загальному процесу його соціалізації.

Водночас студентство як період активної соціалізації є одним із важливих етапів формування професійного самовизначення. У процесі здобуття вищої освіти студенти оволодівають новим видом освітньої діяльності, вони адаптуються до нових умов системи міжособистісних стосунків, пізнають змістовне наповнення професії, що була ними обрана. Набутий у результаті досвід формує у студента інший погляд на майбутню професійну діяльність, що відображається в зміні мотивів її вибору, у професійній спрямованості, в уявленні про необхідні для фахівця обраного напрямку професійні й особистісні якості, у професійних планах [2, с. 3]. Не випадково в становленні зрілої особистості, на думку В. Радула, Ю. Орлова, В. Сабірова, особливе місце посідає професійне самовизначення, яке за «Соціолого-педагогічним словником» є «процесом прийняття рішення особистістю щодо вибору майбутньої трудової діяльності. Професійне самовизначення полягає в усвідомленні особистістю себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності і передбачає самооцінку людиною індивідуально-психологічних якостей і зіставлення своїх можливостей із психологічними вимогами професії до спеціаліста» [7, с. 293]. Водночас професійне самовизначення необхідно розглядати як підсистему соціального самовизначення в процесі соціалізації.

Загалом, соціально-професійне самовизначення особистості є визначальною складовою процесу соціального самовизначення, яка відображає вибіркове ставлення студента до професійно-трудої сфери життєдіяльності людини, здійснюється з метою зайняти певну соціальну позицію в суспільстві, у його соціальній структурі. Професійне самовизначення має здійснюватись з урахуванням: особливостей та здібностей студента, вимог професійної діяльності та конкретних соціально-економічних умов. Водночас «професійне» і «соціальне» стають виразно зв'язаними, оскільки є різними зрізами суспільного розподілу праці. На наш погляд, соціально-професійне самовизначення характеризується трьома аспектами: 1) формуванням соціального самовизначення особистості в широкому сенсі як настановою на певний тип соціалізації, ухваленням (за варіативних відхилень) нормативної бази сучасного індивідуального суспільства; 2) вибором шляху соціального самовизначення у вузькому сенсі як орієнтира на вхід до певної соціальної групи, набуття необхідного соціаль-

ного статусу, на пошук певної ніші в його соціально-груповій і соціально-діяльній структурі; 3) професійним самовизначенням як спрямованістю на певний спосіб і вид занять, на вибір конкретної професії, рівня освіти, потенційного місця роботи.

Професійну приналежність з урахуванням кваліфікаційних, освітніх і інших характеристик можна розглядати як чинник, що характеризує соціальне положення людини в суспільстві, оскільки соціальні групи не можуть існувати інакше як через групи професійні. До вибору професії в процесі професійного самовизначення необхідно ставитися як до однієї з найважливіших подій на життєвому шляху людини. Професійне самовизначення пов'язане з минулим досвідом особистості, а процес професійного становлення зорієнтований у майбутнє, визначаючи формування майбутнього соціального статусу, окреслюючи місце в житті і пролонгуючи подальший розвиток [4]. Професійний вибір необхідно розглядати в комплексі з перспективними планами («виборами») особистості також і в інших сферах життєдіяльності. Професійне самовизначення має свою специфіку. Якщо загальне соціальне самовизначення характеризує всю сферу потреб і систему відносин особистості до дійсності, то професійне самовизначення характеризує лише сферу потреб і відносин, пов'язаних із поведінкою особистості щодо визначення своєї професійної діяльності. Крім того, професійне самовизначення характеризується тим, що воно охоплює не тільки орієнтацію на майбутній соціально професійний статус, але і виявляє домінуючу спрямованість інтересів найпрофесійнішої діяльності. І ставлячи за мету правильний вибір професії, суб'єкт повинен виконати велику внутрішню роботу: проаналізувати свої особистісні ресурси (інтереси, здібності, особливості характеру, ціннісні орієнтації тощо), вимоги професії, що буде обиратися, усвідомити суперечності й оцінити можливість або неможливість їхньої корекції.

Оцінюючи зміни в змісті професійних устремлень молоді на сучасному етапі, варто зазначити, що економічні зміни, інформаційні зміни, розшарування суспільства на нові соціальні групи, реформування системи освіти суттєво впливають на плани професійного самовизначення молоді. Разом із проблемами, які існували завжди під час вибору професії, на сучасному етапі з'явилися нові. Це зміни в структурі економіки; прагнення певної частини молоді до швидкого включення в діяльність і етична, трудова, економічна, правова невідповідність до такої діяльності; необхідність розширю-

вати сферу підготовки випускників до праці в умовах ринку і водночас погіршення умов для цього (погіршення матеріально-технічної бази освітніх установ, вплив фахівців з освітніх закладів тощо); а також необхідність переорієнтації навчально-виховного процесу на нові соціально-економічні умови і відсутність кадрових, матеріально-технічних і фінансових можливостей [8, с. 88].

За результатами соціолого-педагогічних досліджень, значення професійної підготовки визначає соціальний статус особистості. На це впливає низка чинників. Передусім, це зміни системи соціальних зв'язків і соціальних ролей, що спричинили втрату престижності низки професій. Також з'явилась потреба щодо деяких професій, за якими не здійснювалось належної професійної підготовки (А. Русанова у своїх дослідженнях називає це явище «структурним дефіцитом»). Особливої соціальної цінності набуває високий рівень спеціальної підготовки та функціональної коректності.

Зміни змісту праці диктують особливі, іноді суперечливі вимоги до носіїв певного професійного статусу. І ця тенденція посилюється в сьогоденні, тому професійне самовизначення характеризується як свідомий і активний вияв, визначення й утвердження власного статусу (позиції) в системі суспільних відносин чи суспільного розподілу праці. Загалом, на подальший процес соціально-професійного самовизначення впливають: 1) чинники вибору професії, що характеризуються індивідуальною ієрархією та залежать від активності особистості; 2) чинники соціальної структури (функціональні ролі, специфіка професійного підбору, межі руху в системі структури (певні «рамки»), соціальний простір); 3) чинники, що пов'язані з історичним етапом у розвитку конкретної соціальної структури (врахування життєвого і соціального досвіду цілих поколінь, що є визначальним у соціально-професійній біографії); 4) специфічні ситуативні чинники.

Спираючись на результати низки досліджень згаданої проблеми (А. Зотова, В. Матусевича, В. Осовського, А. Юпітова), варто взяти до уваги такі чинники впливу на професійне самовизначення молоді: 1) чинники, що визначають об'єкти і межі вибору: суспільні, галузеві, технологічні, географічні, функціональні й інші види розподілу праці; перелік наявних професій; суспільний устрій; культура; 2) механізм дієвості власне особистості як соціальної істоти (соціальні установи, заклади, засоби малої інформації); 3) суб'єктивні якості вибору (мотивація, потреби, інтереси, знання, цінності); 4) якості індивіда як по-

тенційного суб'єкта майбутньої професійної діяльності (стать, здібності, характер, темперамент, інтелектуальний розвиток, знання, уміння, навички тощо) [4; 8].

Результати низки наукових досліджень із проблеми соціально-професійного самовизначення студентів дозволяють визначити такі групи студентської молоді залежно від суб'єктивної їхньої зорієнтованості, інтересів і цінностей щодо отримання вищої освіти: 1) перша група молодих людей зорієнтована на освіту як найбільш важливий складник їхньої професійної самореалізації. Для основної частини завданням є прагнення реалізуватися в майбутній професійній діяльності, водночас освіта постає як найбільш важлива цінність; 2) друга група молодих людей виявляє власне ставлення до освіти як до інструмента чи певної стартової сходинки, що дасть можливість у майбутньому відкрити власну справу, буде сприяти веденню бізнесу. Представники зазначеної групи ставляться до обраної професії менш зацікавлено порівняно з першою групою; 3) третю групу молодих людей можна схарактеризувати як тих, хто ще не визначився; в їхній оцінці відсутня чітка позиція, що характерна для членів перших двох груп.

Висновки із проведеного дослідження. Отже, з метою подальшого ефективного здійснення соціально-професійного самовизначення студентської молоді необхідно зважати на такі чинники: використання наявного досвіду та сукупність педагогічних ситуацій; стимулювання особистої зацікавленості студента в розумінні соціальної значущості результатів своєї діяльності й набутого соціального досвіду; створення ситуацій соціального досвіду; включення студента в активну діяльність, пов'язану із плануванням, обговоренням варіантів участі, відповідальності, з організацією самоконтролю і здійснення самооцінки; безпосередня участь у творчій і продуктивній діяльності; розширення соціального досвіду з орієнтацією на перспективу соціального розвитку; а також створювати у ВНЗ сприятливі організаційно-педагогічні умови, *змістовний бік* яких зорієнтований на: 1) актуалізацію наявного досвіду в молодій людині й активне залучення студента до змісту професійної підготовки;

2) розширення особистісних функцій студентів в освітньому процесі; 3) виокремлення нагальних навчально-професійних завдань діяльності та співвіднесення їх із поведінкою самих студентів; *процесуальний бік* яких має охоплювати: 1) компетентність викладачів, що сприятиме продуктивності самореалізації студента; 2) діалогічну взаємодію суб'єктів навчального процесу; 3) рефлексивне управління діяльністю студентів із позицій викладача; *методичний бік* має бути спрямованим: 1) на використання інтерактивних методів і прийомів навчання; 2) на долучення студентів до системи додаткової професійної освіти.

Окреслене питання не є вичерпним, подальшої уваги потребує пошук шляхів реалізації окреслених проблем і представлення системи заходів з їхнього вирішення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балакірова О., Яременко О. Проблеми соціального розвитку молоді на сучасному етапі / О. Балакірова, О. Яременко // Молодь: стан, проблеми, шляхи розв'язання. – К. : АЛД, 1996. – Вип. 5. – С. 231–256.
2. Белова О. Социально-психологические особенности профессионального самоопределения студентов педагогических вузов : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Социальная психология» / О. Белова ; Федеральное государственное научное учреждение «Институт социологии образования» Российской академии образования. – М., 2013. – 169 с.
3. Краткий словарь по социологии / сост. : Э. Коржева, Н. Наумова ; под общ. ред. Д. Гвишиани, Н. Лапина. – М. : Политиздат, 1989. – С. 67.
4. Матусевич В. Социальная микросреда и выбор профессии / В. Матусевич, В. Оссовский. – Киев : Наукова думка, 1982. – 140 с.
5. Педагогіка і психологія професійної освіти : результати досліджень і перспектив : зб. наук. пр. / за ред. І. Зязюна, Н. Ничкало. – К., 2003. – 680 с.
6. Радул В. Нариси з актуальних проблем соціальної педагогіки : [навчальний посібник] / В. Радул. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. – 136 с.
7. Соціолого-педагогічний словник / уклад.: В. Радул, Я. Галета, Т. Довга, М. Дубінка, Я. Кічук, В. Кравцов, О. Радул, А. Фабрика, О. Шульга ; за ред. В. Радула. – 2-ге вид. – Харків : Мачулін, 2015. – 444 с.
8. Юпитов А. Исследование ситуации профессионального самоопределения студентов / А. Юпитов, А. Зотов // Социологические исследования. – 1997. – № 3. – С. 84–92.